

Ю.В. КІНДЗЕРСЬКИЙ, *к.е.н., с.н.с.,*
Інститут економіки та прогнозування НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТА ЦІЛІ МОДЕРНІЗАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Керівництво України оголосило курс на модернізацію країни (див. [1]). Проте, проблема у тому, що нема єдності ні серед політиків, ні серед експертів у розумінні мети модернізації, її ідеології, змісту, пріоритетів, економічної моделі, засобів та механізмів її забезпечення. Об'єктивно відсутні критерії оцінювання намірів та кроків, що робить уряд, з точки зору їх «модерновості», отже існує висока ймовірність маскування під модернізаційною риторикою політики, яка приносить вигоду далеко не усьому українському суспільству, а лише його окремим представникам, що перебувають при владі чи наближених до неї. Тому для початку варто дати відповідь на ряд питань. Зокрема, що таке модернізація, на яких ідеологічних засадах вона має ґрунтуватись, яка її мета, хто має її здійснювати і якими засобами і т.п. Спроба критично осмислити різні погляди й відповіді на зазначені питання, принаймні у авторській інтерпретації, і стало метою цієї статті.

Термін «модернізація» в економічній теорії використовується переважно для позначення політичної та економічної стратегії, спрямованої на швидку зміну технологічних, господарських та соціально-економічних умов функціонування суспільства заради надання йому більшого соціального динамізму та підвищення конкурентоспроможності [2, с.7]. Різні словники дають відмінні тлумачення модернізації. Наприклад, українська Економічна енциклопедія С.В.Мочерного представляє її лише у технологічному ключі як «процес часткового оновлення, заміни застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання, приладів та ін.), технології виробництва, технічне й технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств» [3, с.468]. Аналогічне визначення подається й у російській Економічній енциклопедії Л.І.Абалкіна [4, с.439]. Поза межами такого підходу залишаються більшість характеристик економічної системи, які так чи інакше визначають стан розвитку країни та можливість задоволення нею потреб соціуму, також не враховуються ні соціокультурні, ні інституційні особливості країни, які формують характер господарських відносин. У цьому зв'язку можна погодитись із думкою С.Дубініна, який відзначає, що «модернізація ніколи не буває оновленням лише технологічних рішень – це завжди вибір тих чи інших змін у сфері суспільних відносин з боку еліти країни» [5, с.5]. Причому, дослідник звертає увагу, що ініціатива технологічної модернізації, як правило, належить державі, тоді як суспільна модернізація залишається поза її увагою. В.Іноземцев також відзначає, що модернізація не може бути «чисто технологічною». Інноваційний розвиток, який часто асоціюється з модернізацією, – підкреслює він, – є лише одним з елементів, який може сприяти економічній та соціальній модернізації [2, с.14]. Науковець звертає увагу, що в історії є чимало прикладів, коли інновації були неспроможні дати поштовх масштабній економічній модернізації.

Політологічний словник В.Коновалова визначає модернізацію як «устремління держави, політичної системи суспільства наблизити менш розвинені країни до лідерів» [6, с.134]. Складність такого підходу полягає у відсутності чітко окреслених еталонів, на які слід рівнятися. Вона лише посилюється за умов наявності кардинальних культурно-ментальних відмінностей у цінностях та способі життя між менш розвиненими та більш розвиненими країнами. Як правило, за такого підходу еталоном, на який слід рівнятися «недорозвиненим», обираються політичні й соціальні цінності, а також економічні характеристики країн Заходу.

У філософському словнику А.Івіна під модернізацією розуміють «процес переходу від традиційного суспільства, яке ототожнюється головним чином із соціальними стосунками патріархально-феодалного типу, до сучасного суспільства індустріального капіталістичного типу» [7]. Обмеженість такого підходу в еволюційно-історичному розумінні змісту модернізації, тобто вона розглядається як певний невідворотний і закономірний етап еволюційного розвитку нації чи країни, який виникає і відбувається сам по собі й не потребує ніякого зовнішнього втручання ні з боку держави, ні з боку суспільства.

В.Іноземцев дає декілька взаємодоповнюваних визначень модернізації. В одному з

В.Іноземцев дає декілька взаємодоповнюваних визначень модернізації. В одному з

© Ю.В. Кіндзерський, 2012

них під останньою він розуміє «скоординовані зусилля суспільства щодо подолання нетерпимого відставання в економічній і соціальній сферах, чреватого втратою конкурентоспроможності країни та її економічних позицій на світовій арені» [2, с.11]. В іншому науковець відзначає, що «це мобілізаційний процес, який здійснюється у тих чи інших країнах для скорочення утвореного відставання від держав-конкурентів» [8, с.90]. У цих визначеннях привертає до себе увагу декілька важливих, на наш погляд, акцентів. Зокрема у першому акцент робиться на скоординованих зусиллях і нетерпимому відставанні. Таким чином непрямо вказується на необхідність існування суб'єкта-координатора чи організатора модернізації, а також на досягнення країною того порогу відставання, який сприймається як нетерпимий, принаймні тими суб'єктами, що ініціюють модернізацію. У другому визначенні акцентується на мобілізаційному характері процесу модернізації та на зовнішніх причинах її ініціації, зокрема існуванні більш розвинених країн, які спонукають до модернізації країну, що розглядається. Такий підхід, очевидно, не зовсім вдалий, оскільки він, по-перше, припускає, що модернізуватися можуть лише відсталі країни, тоді як розвиненим це не потрібно; по-друге, мимоволі обмежує нас вибором лише наздоганяючої стратегії розвитку країни як єдино прийнятної, й по-третє, ігнорує внутрішні «нетерпимі» умови функціонування країни, які руйнують її суспільство та економіку зсередини, причому ці умови, як засвідчили дві хвилі останньої світової кризи (2008, 2011 рр.), не менше небезпечні й можуть виникнути як у відсталих, так і в розвинених країнах.

Академік В.М.Геєць схиляється до визначення модернізації, запропонованого філософом маркізом де Кондерсе, який розумів під нею здатність сучасних людей науково спрямовувати зміни у суспільстві [9, с.4]. Перевагою такою підходу, з нашої точки зору, є розгляд модернізації безвідносно до якихось іноземних еталонів чи історичних етапів. Обмеженість у тому, що під модернізацією можна вважати будь які зміни, аби вони були науково спрямовані, тобто відбувались на підставі висновків чи рекомендацій яких-небудь наукових теорій чи концепцій. В даному випадку проблема полягає в якості самих теорій, зокрема їх здатності адекватно відображати та пояснювати ті чи інші явища, що відбуваються у реальному житті. Дослідник відзначає, що найуспішнішою є така модернізація, що відбувається

спираючись на ресурси всього суспільства і задовольняє інтереси всього суспільства.

В.Іноземцев, в свою чергу, привертає увагу, що суттєвою рисою модернізації є набуття нею масштабного соціально-політичного виміру та сприйняття як важливого суспільного проекту [2, с.12]. У ній мають сполучатись політична воля, економічна доцільність та технологічні можливості. До цього додамо, що на наш погляд, кожний окремо з цих факторів є лише передумовою, проте не каталізатором розгортання модернізації.

Учений виокремлює три великих хвилі модернізації, що відбулись в останні півтора століття¹. Протягом цього періоду взаємозв'язані економічні, соціальні та політичні перетворення в окремих країнах² кардинально посилили їх позиції в світі. Спільною і важливою, на наш погляд, рисою цих хвиль, став інтенсивний розвиток промислового виробництва для досягнення тих соціально-економічних і політичних цілей, які стояли перед країнами на відповідних історичних етапах. З аналізу досвіду модернізації дослідник робить ряд висновків щодо її можливих варіантів стратегії та об'єктивних меж.

Зокрема, перший висновок такий: модернізація передбачає мобілізацію ресурсів та реформування діючих чи впровадження нових економічних та соціальних інститутів суспільства для прискорення розвитку. Тобто її здійснення відбувається на основі мобілізаційної стратегії, реалізація якої потребує керівної ролі держави. Остання має визначити напрями спрямування мобілізованих ресурсів, виходячи не лише з критерію економічної вигоди, але й з критерію мінімізації опортунізму з боку широким верств населення.

Доповнюючи цей висновок, відзначимо, що, якщо обрані державою напрями не відповідають потребам населення, ресурси якого до того ж тією чи іншою мірою мобілізовані на модернізаційні цілі, то здійснювати таку модернізацію немає сенсу. Крім того, з точки зору соціальної доцільності, остання має нівелювати не лише зовнішнє «нетерпиме» відставання, але й внутрішні «нетерпимі» умови життя більшості громадян, що живлять потенціал са-

¹ Більш детально див. [2, с.15–21].

² Йдеться насамперед про дореволюційну Росію (потім Радянський Союз), Німеччину, США та Японію разом з іншими країнами Східної та Південно-Східної Азії.

морування та деградації соціуму та господарської системи незалежно від зовнішніх обставин. З цього, на наш погляд, слідує важливе завдання: створити таку систему управління розвитком країни, яка б дозволяла, зокрема, наприклад, у інтерактивному режимі, виявляти потреби громадян і трансформувати їх у відповідні напрями державної економічної політики та концентрації ресурсів. В даний час, нічого подібного, принаймні в Україні, не існує.

Другий висновок полягає у тому, що за своїм характером розвиток, який відбувається під час здійснення модернізації, є наздоганяючим. Його кінцевою метою є формування таких суспільно-економічної й політичної систем, які створять умови для подальшого стійкого еволюційного немобілізаційного розвитку. Успішною можна вважати ту модернізацію, яка одночасно є першою й останньою, тобто такою, що виключить у майбутньому потребу в нових модернізаціях.

По-третє, модернізація припускає масштабні запозичення технологій та стереотипів поведінки на ринку із розвинених країн. Це дозволяє, з одного боку, точно оцінити наслідки модернізації, оскільки вони будуть аналогічні тим результатам, яких уже досягли країни-донори, а з іншого – суттєво зекономити ресурси, оскільки розробка власних технологій обійдеться значно дорожче ніж придбання іноземних, що особливо актуально в умовах дефіциту коштів та високої невизначеності очікуваних у перспективі результатів власних розробок.

По-четверте, модернізація має свої об'єктивні межі. Вона дозволяє країні лише подолати чи скоротити розрив із країнами-лідерами за рівнем індустріально-технологічного розвитку, проте не випередити їх, оскільки таке випередження апріорі не може відбутись через запозичення. Випередження потребує створення власних систем знань і технологій, кращих від зарубіжних, що і забезпечать лідерство. Розвиток таких систем потребує іншої мотивації суб'єктів, ніж та, яка використовується за умов мобілізації.

Будучи палким прихильником ідеї модернізації, В.Іноземцев, тим не менше, вважає шанси на її успіх, зокрема в Росії, низькими при збереженні тих інституційних і господарських умов, що склались в країні [10]. Слід відзначити, що названі дослідником умови практично повністю збігаються з тими, що характерні й для України, тому на них варто зважити.

Перше, на що звертає увагу учений, це відсутність розуміння модернізації як компле-

ксного процесу. На прикладі Росії він показує, що запропоновані Президентом Д.Медведевим напрями модернізації, – медицина і фармацевтика, енергетика, інформатика, космічні і телекомунікаційні технології, енергоефективність, – жодним чином не пов'язані між собою й мають різні схеми реалізації. Останній з напрямів – енергоефективність, – взагалі потребує нової індустріальної революції, тоді як уряд про неї не згадує, а веде мову лише про перехід до постіндустріального суспільства та інновації. Додамо, що пропонувані напрями торкаються виключно технологічного аспекту модернізації, тоді як про її соціально-політичні аспекти питання взагалі не ставиться.

Друга обставина та, що в країні склалась несприятлива для прийняття ідей модернізації бізнес-культура. Основний вид бізнесу, як іронічно відзначає науковець, – нескінченне жонгливання власністю, нарощування капіталізації, примноження дивідендів та їх вивезення за кордон. Прикрим є той факт, що політична еліта країни де-факто підтримує саме такий «ухил». Це пов'язано з тим, як справедливо зауважує В.Іноземцев, що і бізнесмени і політики орієнтовані на швидку вигоду, а не на тривалу модернізацію.

Третя обставина полягає у відсутності в Росії (однаковою мірою і в Україні) конкурентних переваг, які б стали двигуном її модернізації. В країні процвітає лише великий провладний бізнес, умови ведення непов'язаного з владою бізнесу несприятливі. Політика соціального популізму призвела до зростання доходів без відповідного зростання продуктивності праці, тому у плані вартості трудових ресурсів ми не можемо скласти конкуренцію азійським країнам – основним постачальникам дешевої робочої сили на світовий ринок. Рівень фахової й освітньої підготовки наших кадрів лише знижується, тоді як в названих країнах зростає. Науковий потенціал країни деградує, наукові досягнення у переважній більшості далекі від світових. Наявність перелічених чинників, на жаль, не викликає ні найменшої стурбованості у влади, тому й не варто вірити її «модернізаційній» риториці.

Четверте, країна не спромоглась остаточно відірватись від свого радянського минулого ні в плані поглядів на управління економікою, ні в плані формування нової суспільної ідеології. Значна частина населення ностальгує за минулим, а влада перетворилась на привілейований бізнес, який використовує увесь державний адміністративний апарат, державні фі-

нанси, правоохоронну та судову систему для підтримки та захисту власної господарської діяльності, перерозподілу власності, усунення конкурентів, отримання ренти тощо.

В подібних умовах, – підсумовує В.Іноземцев, – модернізація неможлива: немає чіткого розуміння до чого ми прагнемо, які інструменти використовувати, немає здорової підприємницької культури та вагомих конкурентних переваг, немає політиків, здатних принести у жертву власні короточасні інтереси на користь довгострокових суспільних. Країна не відчуває потреби в модернізації, не відчуває себе єдиним цілим. Тому науковець схиляється до думки, що модернізація може бути поставлена на порядок денний лише «зверху», якщо у політиків з'являться відповідні амбіції та бажання почати зміни. Прикладом можуть слугувати багато країн, що розвиваються, які досягли успіху, а зараз й окремі пострадянські країни, зокрема, у більшій мірі, Грузія, у меншій – Казахстан.

Академік НАНУ В.Геєць відмежовується від категоричного нав'язування країні наздоганяючої мобілізаційної модернізації, метою якої є лише швидка індустріалізація. На його думку, її ідеологію, зокрема в Україні, має становити філософія і політика лібералізму. В основу останньої покладено свободу і можливість творчої самореалізації людини. Ця політика, за твердженням ученого, кардинально змінила обличчя світу і піднесла на значно вищий рівень задоволення інтересів і потреб усіх членів суспільства, тобто, в нашому розумінні, дозволила іншим – немобілізаційним способом подолати чи уникнути «нетерпиме» відставання чи умови життя, про які згадував В.Іноземцев. Погляди названих учених не слід протиставляти, вони не заперечують, а скоріше доповнюють один одного. В.Геєць веде мову не про економічний лібералізм у дусі Вашингтонського консенсусу, а про моральний чи етико-політичний лібералізм³ як соціальну і політичну складову модернізації, тоді як В.Іноземцев акцентує увагу переважно на індустріально-технологічній складовій останньої. Тому наздоганяюча стратегія, на наш погляд, не повинна і не може переікраслювати ідеали свободи і самореалізації людини, так само як і свобода кожного індивіда не повинна заперечувати у разі доцільності мобілізацію «усіх і усього», коли результатом останньої

стане, зокрема, ще більша свобода чи розкриття потенціалу самореалізації.

В.Геєць стоїть на позиції, що нині розуміння ідеологічних постулатів лібералізму викривлено, примітивізовано, вихолощено і підмінено непритаманними йому цінностями та формами. Воно цілком протилежне тому розумінню лібералізму, яке закладалося на початку його виникнення як політичної програми і системи поглядів у XVIII-XIX ст. Дослідник показує, що характер українських реформ, наслідком яких стало масове зубожіння населення та формування олігархії, що контролює владу та систему правосуддя, не можна вважати ліберальними, не дивлячись на те, що у свідомості як населення, так і переважної більшості політиків та експертів, вони розцінюються саме такими.

Трансформаційні зміни, які називалися політикою лібералізації і відбулись під гаслом лібералізації цін і зовнішньої торгівлі, формування інституту приватної власності й представницької системи влади, макроекономічної стабілізації, є лише формальними, проте далеко не головними і вичерпними ознаками лібералізму. Тому така політика була приречена на провал. Під час реформ не вдалося і навіть не ставилося за мету досягти інших, значно важливіших для реалізації ліберальної ідеї, речей. В.Геєць, відзначає, що капіталізм, який почав формуватися в Україні, у першу чергу, мав би звільнити особистісний потенціал людини від тих обмежень, які існували у планово організованому господарстві [9, с.7]. Нова суспільна система, на відміну від попередньої, мала б привести до поєднання і взаємоузгодження таких особливостей людської психіки як, з одного боку, зростання особистої самосвідомості, що є проявом автономії та індивідуалізації людини, та з іншого – реалізації потреби у самоутвердженні у відносинах з іншими людьми у їх спільній діяльності, що виступає ознакою інтеграції та злиття людини із суспільством.

Інтеграція між людьми, взаємоузгодження індивідуальної та соціальної сфер життя, об'єднання зусиль людей для цілей майбутнього розвитку можливі лише на основі довіри. Вона має підтримуватися у суспільстві або створенням відповідних формальних правових норм, або існуванням більш ефективних порівняно із першими неформальних морально-етичних норм. І перші і другі покликані унеможливити свавілля й насилля котрогось із членів суспільства по відношенню до інших й забезпечити їх мирне співробітництво. Академік В.Геєць приходить до фундаментального висновку, з яким

³ Більш детально опис різних течій лібералізму див., напр., у роб. [11; 12, с.16–17].

важко не погодитись, що «для стабільного функціонування та розвитку суспільства й економіки базовою умовою є наявність довіри» [9, с.8], яка і має становити основу ліберально організованої суспільної та господарської системи країни. Відсутність довіри призводить до виникнення проблем із ідентифікацією завдань розвитку, оскільки неузгоджені між собою у соціальному аспекті індивідуалістські інтереси стають причиною однобокої гіпертрофованої форми індивідуалістського привласнення. Вони (інтереси) перетворюють індивідуалізацію на індивідуалізм й дозволяють правовій системі виходити за певні рамки, а в умовах слабкої, як в Україні, судової системи, призводять до збільшення адміністративного тиску та деспотизму державних керманічів. Саме через низький рівень довіри у суспільстві реформи в Україні не призвели до піднесення у переважній більшості людей почуття власної особистості до того рівня, який мав би створити їм можливість для самовираження, самореалізації, самозабезпечення та самодостатності. Внаслідок невдалих і поєданих з цієї точки зору реформ, в українському суспільстві, на думку О.Злобіної, людей екстернальної орієнтації значно більше, ніж тих, хто зорієнтований на власні зусилля [13, с.195].

Забезпечення і укріплення високого рівня довіри між суб'єктами й довіри до держави мінімізуватиме сукупні транзакційні витрати економічної системи та максимізуватиме корисність від спільної діяльності суб'єктів, що зрештою гарантуватиме успіх у здійсненні модернізації країни. В Україні нічого подібного досягти не вдалося. В ній за результатами реформ втрачена не лише довіра суб'єктів до держави, але й один до одного, що зумовило відчуження особи від суспільного життя і формування у неї поведінки за типом «війна всіх проти всіх». Така поведінка прямо вказує на антиліберальний устрій українського суспільства і є шляхом до його руйнації, оскільки за тих правових, економічних та соціальних умов, які створені в країні, окремо взята особа дбає лише про свою власну безпосередню вигоду й не чинить жодних дій, які б зміцнювали б суспільство.

В Україні відсутня ключова ознака лібералізму – суспільне співробітництво, яке дає змогу людині розвиватися і самореалізуватися. Держава не виконує ролі модератора такого співробітництва, не виступає інститутом, який примушує дотримуватись правил життя у суспільстві, тому вона немає довіри з боку громадян. Останні ж, за такої неспроможності держави, вважають, що краще взагалі нікому не

довіряти й ні з ким не співпрацювати, що є свідченням відсутності ліберальних засад у функціонуванні державних інститутів та суспільному устрої в Україні [9, с.12]. Крім того, недовіра до влади означає також те, що остання не вирішує проблеми тих, хто є її джерелом, тобто народу. Тому немає підстав говорити й про наявність в країні такої невід'ємної складової ліберальних відносин, як демократії – політичного устрою, що, згідно визначення Л. фон Мізеса, дозволяє уряду без насильства пристосуватись до бажання тих, ким він керує [14, с.45], не дивлячись на те, що суто формальні її ознаки, як то вибори (непрозорі і безальтернативні за змістом) і свобода слова (обмежена і контрольована владою), присутні.

Реформи в Україні, задекларовані як ліберальні, не спромоглися досягти головної мети, яку ставить перед собою справжній лібералізм, – створення добробуту для усіх верств населення, а не лише окремих його нечисленних груп і представників, як в нашій країні. Розрив у доходах невинно зростає, особливо прикрим для української дійсності є той факт, що зростання майнового розшарування є наслідком не самовідданої та наполегливої праці, а результатом постійного, адміністративно підтримуваного, перерозподілу власності. В урядових колах навіть не ставиться питання про вирівнювання доходів і запровадження прогресивної шкали оподаткування замість існуючої лінійної, що і означатиме добробут для усіх.

З огляду на вище викладене можна підтримати висновок В.Гейця, «що в Україні в результаті трансформації 90-х років ХХ ст. і перших 10 років ХХІ ст. відбулася перемога переважно консервативних, а не ліберальних принципів організації економічного і суспільного життя, при значному обмеженні ступеня його демократичності» [9, с.19]. Саме тому він вважає, що лібералізм і демократія мають бути покладені в основу курсу на модернізацію України. Новий курс, на думку науковця, означає: формування інститутів добробуту, вирівнювання доходів, податки на багатих, гарантовану загальнодоступну медицину й освіту, суспільний консенсус щодо напрямів реформ, позитивні результати реформ для усього суспільства.

А.Гальчинський вважає, що ліберальний контекст у виборі ідеології української модернізації відповідає логіці цивілізаційного розвитку [15]. Він відстоює позицію, що починається епоха дійсного лібералізму. Для обґрунтування своєї точки зору дослідник наводить ряд аргументів, на які варто звернути увагу.

По-перше, виходячи із сутнісного визначення лібералізму, учений вказує, що за класичним усталеним підходом його каркас складається з єдності трьох складових: свободи особистості, вільного ринку, "обмеженого" уряду. При цьому, важливо, на наш погляд, відзначити, що з цих складових на перше місце дослідник ставить свободу особистості, відводячи їй роль головної мети лібералізму. Тоді як останнім двом (вільному ринку і "обмеженому" уряду) він надає лише інструментальну роль механізму досягнення цієї мети, причому не абсолютизуючи їх вирішальне значення, а роблячи наголос на тому, що вони можуть бути прийнятні лише до певної міри і за певних обставин, які не обмежують розвиток та свободу людської особистості. Такий підхід заслуговує на підтримку. Він не накладає на інструментарій державної політики жорстких ідеологічних рамок, дозволяє гнучко підійти до вибору засобів залежно від конкретних обставин та рівня розвитку соціально-економічної системи, орієнтуючись лише на критерій забезпечення свободи. Можна погодитись із А.Гальчинським, що нинішнє утвердження лібералізму є історично закономірним і кореспондує із новим циклом глобальних цивілізаційних трансформацій. Їх основою стає «суверенізація особи, посилення її самодостатності, творчого потенціалу, креативної функції» [15, с.24], тобто усім тим, що ставить собі за мету лібералізм. Завдяки цьому на зміну уніфікованій вертикальній організації суспільного виробництва приходить горизонтальна мережева гнучка організація, яка виходить за межі національних кордонів на глобальний рівень.

По-друге, науковець відзначає, що держава має впливати на економічні процеси через суспільство, зокрема через знання, інформацію та соціальний капітал, носієм яких є людина. При цьому, формування зазначеного соціального капіталу, як невід'ємного елемента модернізації, може лише відбуватись у державі загального добробуту. Проф. Гальчинський, з посиланням на П.Кругмана [16, с.288], відзначає, що основи такої держави були закладені у США у 30-х роках ХХ ст. у "Новому курсі" Ф.Рузвельта, оскільки в країні був створений не лише середній клас, але й наближено її до демократичного ідеалу. На це варто звернути увагу, оскільки така позиція різко контрастує із традиційними псевдоліберальними уявленнями про мінімалістську роль держави, особливо у соціальній сфері. В даному випадку ідеї лібералізму про обмеження нерівності та

несправедливості збігаються з ідеями соціал-демократизму, а тому лібералізація економіки, суспільства, держави й бізнесу може оцінюватись за рівнем їх соціалізації, або спроможності долати нерівність та несправедливість. Слід зважити, що механізми забезпечення такої соціалізації відмінні між цими суспільними моделями.

Лібералізм заперечує невинуватий державний патерналізм. Він зосереджується на забезпеченні економічної свободи, формуванні економічно активної людини, здатної брати на себе вирішення власних соціальних проблем, проведенні соціальної політики з опорою на середній клас, що складається саме з таких людей. У соціальній політиці за лібералізму держава має гарантувати соціальну справедливість через надання рівних шансів усім на старті їх трудового життя. Об'єктом соціальної благодійності та соціальної опіки з її боку мають бути лише незаможні верстви населення, які не мають можливості самотужки задовольнити свої соціальні потреби. Водночас держава має здійснювати соціальне вирівнювання і не допускати виникнення великих розривів у розподілі доходів і майна між різними верствами населення. При цьому вона має виходити з того, що шляхом до вирівнювання є формування заможного суспільства на основі створення високопродуктивної економіки, а не політика соціального популізму без урахування існуючих в країні економічних умов продукування багатства. Вирівнювання і зниження диференціації, на думку А.Гальчинського, що співзвучна з вище згаданими поглядами В.Гейця, має здійснюватись через відповідну політику доходів населення, суть якої зводиться до їх прогресивного оподаткування.

Російський дослідник Р.Гринберг, в свою чергу, відзначає ряд аспектів, урахування яких, на його думку, зробить курс на модернізацію здійсненим [17]. Перший аспект полягає у відродженні інноваційного кадрового потенціалу та його основного джерела – середнього класу, зруйнованих за роки реформ. Позиція дослідника щодо розв'язання цієї проблеми співзвучна із думками вище згаданих науковців. Вона полягає у зміні «антисоціальної» направленості здійснюваної державою соціальної політики.

Другий аспект у тому, що державі слід паралельно проводити політику формування ефективних ринкових інститутів та активну структурну й інноваційну політику. Перша з названих політик повинна унеможливити неформальні економічні стосунки суб'єктів між со-

бою та з державою, сформувати умови для однакового правозастосування до усіх економічних агентів. Серед її складових – підвищення ефективності антимонопольного регулювання, захисту прав власності та контрактних прав, зниження податкового тягаря, розвиток інноваційного малого та середнього бізнесу, боротьба з корупцією. Реалізація лише однієї політики створення ринкових інститутів, на думку Р.Гринберга, з якою можна погодитись, не дозволить уникнути спонтанності формування структури економіки, зумовленої її надмірною відкритістю та загрозою підпорядкування внутрішнього виробництва інтересам іноземних ТНК. Саме тому ця політика має супроводжуватись активною структурно-інноваційною політикою щодо формування структури вітчизняного виробництва у відповідності з національними інтересами. Науковець пропонує виділити три групи суб'єктів для державної опіки. Перша група – виробництва, які мають значний науково-технічний доробок, їх продукція відповідає світовим стандартам і вони здатні у короткий час стати конкурентоспроможними на внутрішньому і зовнішніх ринках. Друга – галузі і виробництва, зникнення яких загрожує соціальним вибухом і значним зростанням безробіття. Третя – сфери необхідні для підтримання національної безпеки.

Останній аспект, на якому зупиняється дослідник, полягає у тому, що уряду при здійсненні модернізації і диверсифікації власної економіки слід звернути увагу на можливості розширення інвестиційного імпорту (сучасних машин, обладнання й технологій) з високорозвинених країн.

Ідея нової індустріалізації та активної структурної політики як одного з напрямів стратегії модернізації знаходить підтримку серед провідних науковців. Зокрема академік РАН М.Шмельов відзначає, що «без нового будівництва, без нових державних (за відсутності приватних) інвестицій перехід ... економіки до нового, сучасного ... укладу ... неможливий» [18, с.18]. Модернізаційні зусилля держави, як відзначає дослідник, повинні бути зосереджені не лише на інфраструктурних проектах, але й на перспективних промислових напрямах, де у вітчизняних умовах прогрес об'єктивно не може бути досягнутий лише за рахунок приватного сектору. У цьому зв'язку учений ставить питання про необхідність прямої підприємницької діяльності держави, з чим, на нашу думку, можна погодитись. При цьому вона (діяльність) має імперативно

включати організацію і наступну експлуатацію підприємств у найбільш важливих, науко- та капіталомістких галузях економіки. Головне, як наголошує акад. М.Шмельов, у ході другої індустріалізації дати поштовх промисловим потужностям, що перебувають у стагнації, й радикально оновити їх основний капітал. Почати слід із галузей, чия продукція спрямована на задоволення першочергових потреб суспільства, а потім розвивати галузі високих технологій, керуючись знову таки критерієм відповідності суспільним потребам.

Таким чином, наявність різних поглядів на проблему модернізації свідчать про її складність і багатогранність. Насамперед варто визначитись із самою категорією «модернізація». Вона, як стало очевидно з наведеного аналізу, витлумачується по-різному, зокрема як певна стратегія швидких змін у суспільстві та економіці, як закономірний процес переходу від одного суспільного устрою до іншого, як мобілізаційний наздоганяючий процес або, більш вузько, лише як процес технологічного оновлення виробництва. Також її розглядають як стремління держави наблизитись до еталонів більш розвинених держав, як скоординовані зусилля суспільства щодо подолання певних своїх проблем або взагалі як просто здатність людей здійснювати певні зміни. У цьому зв'язку виникає закономірне питання, що ж врешті-решт означає «модернізація» – стратегію, процес, зусилля чи просту здатність до чогось?

Ми не претендуємо на надання вичерпного остаточного визначення цієї категорії, проте у загальному вигляді пропонуємо розглядати модернізацію насамперед як певну стратегію розвитку країни. Для конкретизації визначення у нього слід внести цільові, суб'єктно-об'єктні та причинно-наслідкові характеристики теперішнього і очікуваного внаслідок модернізаційної трансформації стану функціонування господарської системи та соціуму. Під модернізацію, на наш погляд, варто розуміти таку практично втілювану (а не декларативну) стратегію розвитку країни, яка:

– спрямована, по-перше, на подолання внутрішніх «нетерпимих» умов життєдіяльності суспільства та функціонування господарської системи країни, що призводять до вивільнення потенціалу їх деградації та саморуйнування, по-друге, на створення умов для довгострокового стійкого розвитку на основі відновлення розбалансованих процесів суспільно-господарського відтворення, ефективної протидії дестабілізуючим факторам і загрозам;

– здійснюється на основі досягнення суспільного консенсусу та тісної взаємодії у трикутнику «влада-бізнес-суспільство» при незаперечному пріоритеті задоволення інтересів останнього порівняно з інтересами перших двох.

Саме суспільний консенсус, на наш погляд, дозволить вирішити дилему щодо вибору рівня, з якого повинна ініціюватися і проводитися модернізація – «зверху» чи «знизу». Такий консенсус дозволить максимально зблизити інтереси «верхів», які володіють усім арсеналом інструментів для вказаного проведення, та «низів», які не мають можливості реально впливати на економічну ситуацію та політику, але без урахування інтересів яких постановка самої проблеми модернізації втрачає усякий сенс.

Питання, якою має бути ця стратегія з точки зору перспективних позицій країни у порівнянні з іншими країнами – наздоганяючою чи проривною, – на наш погляд є похідним. Воно залежить від того, які в даний час у суспільстві існують проблеми, що руйнують і дестабілізують його, і яким чином ці проблеми можуть бути вирішені у найбільш прийнятний з точки зору досягнення цілей і найменш витратний спосіб. Модернізація у вітчизняних умовах, як відзначають окремі дослідники, має передбачати створення прийняттого життєвого середовища для усього населення країни або своєрідної «інфраструктури життя» [19, с.75]. Додамо, що ця інфраструктура повинна бути пристосованою і спроможною давати адекватні відповіді на зовнішні і внутрішні загрози життєдіяльності людини та країни в цілому, перш за все нейтралізувати техногенні та екологічні загрози, воєнні загрози (загрози зовнішньої військової агресії), загрози зовнішньої ресурсної і продовольчої залежності, загрози голоду, злиденності, масових хвороб та безробіття і т.п. Тобто у завданнях модернізації має бути обов'язково присутній, окрім соціального, також безпековий аспект.

Вирішення завдань модернізації, урахуваючи специфіку та особливості інституційного та господарського середовища країни, потребує відповідної гнучкості, неординарності і нешаблонності державної політики. У даному контексті нам імпонує пропонування Гжегожем Колодко теорія збігу обставин розвитку [20, с.10–11]. Її головними рисами є: відмова від будь-якого догматизму, що обмежує вибір інструментарію політики жорсткими ідеологічними рамками; відмова від спроб створити універсальну теорію економічного зростання,

перенесення уваги на специфічні риси явищ та процесів, пов'язаних з відтворенням; застосування економічної компаративістики; відокремлення цілей діяльності від засобів їх досягнення; інструментальна гнучкість залежно від конкретної специфічної ситуації.

Модернізація має бути системною і здійснюватись одночасно за трьома напрямками – соціально-економічним, політичним і технологічним. Ці складові модернізації повинні бути тісно взаємопов'язані у частині їх підпорядкованості насамперед інтересам усього суспільства. Технологічна модернізація не повинна розглядатись як самоціль, безвідносно до розв'язання суспільних проблем. Соціальний і безпековий контекст має бути покладений в основу цього напрямку модернізації і вибору галузевих пріоритетів промислового виробництва. Важливість розвитку промисловості і проведення відповідної до завдань модернізації промислової політики не слід недооцінювати, оскільки саме ця галузь створює матеріальну основу розв'язання тих чи інших соціальних і безпекових проблем. Метою модернізації промисловості в цілому та її окремих галузей, обраних у якості пріоритетних, має стати, з одного боку, підвищення продуктивності праці й відповідно рівня статків населення, а з іншого – вирішення зазначених проблем на основі розбудови власного виробництва. В даному контексті питання щодо застосування запозичених чи власних технологій є важливим лише з точки їх придатності для розв'язання поставлених перед суспільством питань. Якщо урахувати той факт, що зарубіжні (західні) технології історично виявились більш продуктивні і більш пристосовані до потреб соціуму, ніж вітчизняні, то вибір варіанту вирішення питання, на наш погляд, стає очевидним, принаймні сьогодні.

Література

1. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
2. Иноземцев В.Л. Что такое модернизация и готова ли к ней Россия? // Модернизация России: условия, предпосылки, шансы. Сборник статей и материалов. Выпуск 1 / Под ред. В.Л. Иноземцева. – Москва, Центр исследования постиндустриального общества, 2009. – 240 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Том 2 / Редкол.: ... С.В.Мочерний (відп.

- ред) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 848 с.
4. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва "Экономика"; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И.Абалкин. – М.: ОАО "Издательство "Экономика", 1999. – 1055 с.
  5. Дубинин С. Альтернативы модернизации // Свободная мысль. – 2010, – №2 (1609) – С. 5–14.
  6. Словарь по политологии / Под ред. проф. В.Н. Коновалова. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2001. – 285 с.
  7. Философия: энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072с.
  8. Иноземцев В.Л., Амосов А.И., Андрушин С.А. и др. Модернизация России в контексте глобализации // Мировая экономика и международные отношения. – 2010, – №2. – С. 90–103.
  9. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / Економіка України. – 2010, – №3. – С. 4–20.
  10. Иноземцев В.Л. Модернизация в России: каковы шансы на успех / Журнал Новой экономической ассоциации. – 2010, – №7. – С. 146–149.
  11. Капустин Б. Что такое либерализм? // Свободная мысль. – 2004, – № 8, – С. 33–55.
  12. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки України / Економіка України. – 2010. – №7, – С. 11–21.
  13. Злобіна О. Соціально-психологічні складові адаптивного потенціалу населення // Українське суспільство 1992–2008 рр.: соціологічний моніторинг / За ред. Ворони В.М., Шульги М.О. – К., ІС НАНУ, 2008. – С. 193–201.
  14. Людвиг фон Мизес. Либерализм. – М., "Экономика", 2001. – 239 с.
  15. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації // Економіка України. – 2010, – №6. – С. 23–34.
  16. Кругман П. Кредо либерала. – М., "Европа", 2009. – 330 с.
  17. Гринберг Р.С. Осуществима ли российская модернизация? // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2010, – №7. – С. 144–146.
  18. Шмелев Н. Модернизация экономики: императивы государственного участия // Свободная мысль. – 2010, – №2 (1609) – С. 15–26.
  19. Гульбинский Н. Модернизация или «отстой»? // Свободная мысль. – 2010, – №3 (1610). – С. 73–84.
  20. Колодко Гж. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму // Економіка України. – 2010. – №9, – С. 4–11.

Статья поступила в редакцию 15.12.2011

УДК 338.23

Т.О. МАНДРИКО,

Донецкий национальный технический университет

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Сучасною світовою тенденцією є визнання основною рушійною силою економічного зростання науки, техніки, впровадження їх досягнень у виробництво. Провідні країни світу вже давно зрозуміли, що інновації та технології створюють базу для формування конкурентних переваг на довгострокову перспективу, особливо в умовах загострення міжнародної конкуренції. Перехід до інноваційної моделі розвитку забезпечує не тільки довготривале економічне зростання, збільшення експортного потенціалу країни, але й призводить до структурних зрушень в соціальній, медичній, екологічній та багатьох інших галузях, що в цілому має позитивний ефект для населення

даної країни.

В той же час історичний досвід показує, що не завжди інноваційно розвинутими є найбільш багаті держави. Так, сьогодні провідною інноваційною державою є такі країни, як Фінляндія, Швеція, Південна Корея, тощо. В останні роки через кризові явища в світовій економіці деякі країни скоротили свої витрати на інновації та дослідження в середньому на 2%, все одно ця цифра залишається на рівні сотень мільярдів доларів США. Хоч більшу частку витрат на НДДКР несе не держава, а провідні корпорації, такі як Ford, Toyota,

© Т.О. Мандрико, 2012